

Domokos Zsuzsanna

Liszt Ferenc Emlékmúzeum és Kutatóközpont

A magyar haza nagyjai Liszt emlékezetében

Liszt *Magyar Történelmi Arcképek* című zongoraciklusa a zeneszerző végső megnyilatkozása hazájához fűződő kapcsolatának kifejezésére. A sorozatban utolsó magyar témájú műveit írta meg vagy öntötte végleges formába. August Stradal szerint a befejezett változatban hét portréból álló sorozatot Liszt már 1885 tavaszán, budapesti tartózkodása alatt elkezdte komponálni.¹ Maga a zeneszerző csak Weimarból, június 8-án írt róla először magyar kiadójának, Táborszky Nándornak, majd július 30-án Carolyne Sayn-Wittgenstein hercegnének írt levelében említette a műveket.² A Széchenyi Istvánt, Eötvös Józsefet, Vörösmarty Mihályt, Teleki Lászlót, Deák Ferencet, Petőfi Sándort és Mosonyi Mihályt felidéző sorozatról már számos nagyszerű tanulmány született a keletkezéstörténet, a darabokat zeneileg is összekötő motívum- és hangnembeli kapcsolatok, a tételsorrend, az egyes tételek korai-kései változatának szempontjából. Jelen munka egy másik kérdést jár körbe, nevezetesen azt, hogy Liszt magyar panteonjában miért épp ezek az elhunyt személyek kaptak helyet, miért épp őket emelte ki emlékezetében. A kérdésre részben megtaláljuk a választ Gárdonyi Zoltán tanulmányában, amikor arról ír, hogy Göllerich és Ramann szerint is Liszt jellemrajzoknak szánta az egyes személyekhez kapcsolódó zenei ábrázolásokat, hiszen *portraits historiques*-nak nevezte őket Wittgenstein hercegnének szóló fent idézett levelében. Azonban Gárdonyi szerint nemcsak a tematika stílusa egységes, hanem minden egyes tétel közös eszmekörből meríti anyagát. „Ebben az jut kifejezésre, hogy a fő súly nem az egyes személyek jellemzésén, hanem valamely, mindnyájukban közös vonáson: a magyarságukon fekszik” – írja.³

1 August Stradal: *Erinnerungen an Franz Liszt*. Bern: Leo Steffen, 1929, 60.

2 Táborszky Ferdinándnak, Antwerpen, 1885. június 8. In: *Franz Liszt's Briefe*. Bd. II. Hrsg. La Mara. Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1893, 380–381.

„Von Weimar, wo ich in 10 Tagen zurück sein werde, erhalten Sie Anfangs Juli einige kurze ungarische Clavierstücke, die ich später orchestriren werde, betitelt: »Dem Andenken Stephan Széchenyi [recte: Széchenyi] Franz Deák [recte: Deák] Josef Eötvös Ladislav Telek [recte: Teleki] Michael Vörösmarti [recte: Vörösmarty] Alexander Petőfi [recte: Petőfi]«. Letztes Stück ist bereits in Taborszky's Verlag erschienen, soll aber noch in der neuen Ausgabe mehrere Schlusstakte enthalten. Als Numero 7 »Mosonyi's Trauerklänge«, ebenfalls schon bei Ihnen seit 15 Jahren vorhanden. Unser vortrefflicher charaktervoller Freund Mosonyi darf auch nicht als überlegener Musiker vergessen bleiben. Die 7 Nummern betragen zusammen 60 Druckseiten. Alle neuen Stücke sind im Manuscript gänzlich fertig geschrieben, bedürfen aber nun des Copisten, den ich unterwegs nicht ausfinde. Mit der Zusendung der Manuscripte schreibe ich Ihnen das Weitere betreffs deren Herausgabe.»

Carolyne Sayn-Wittgensteinnek, Weimar, 1885. július 30. In: *Franz Liszt's Briefe*. Bd. VII. Hrsg. La Mara. Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1902, 427.

„Vous nagez dans le Bouddhisme – et moi je m'enfoncé musicalement dans le Magyarisme per 6 ou 7 portraits historiques; Étienne Szechenyi [sic], Deák, Ladislav Téleky [sic], Eötvös, Vörösmarty, Petőfy [sic], et le cortège funèbre de mon ami Mosonyi – et tout se terminant par une fanfare d'apothéose.” [On a buddhizmusban úszik, én pedig a magyarizmusban merülök el zeneileg hat vagy hét történelmi arcképpel; Széchenyi István, Deák, Teleki László, Eötvös, Vörösmarty, Petőfi és Mosonyi barátom gyászmenete, és mindez a megdicsőülés fanfárjával végződik.]”

3 Gárdonyi Zoltán: „Liszt kiadatlan magyar zongorakompozíciói”, *A Zene* XIII/8. (1932. január 15.), 132–138., ide: 137.

Gárdonyi Zoltán megállapításához érdemes háttérként hozzátenni, miként élte meg Liszt saját magyarságának fogadtatását hazájában 1885-ben. Különösen 1881 óta, miután a neve alatt a magyarországi cigányzenéről szóló könyv másodszor is megjelent⁴, itthon sokszor mellőzött, néha ellenséges légkörben érezte magát. August Stradal Liszttel töltötte utolsó éveit, és az 1885–86-os év eseményeit megörökítette visszaemlékezéseiben. Bár állításait fenntartással kell fogadnunk, ahogyan erre Legány Dezső figyelmeztet,⁵ némi igazságot azért kendőzetlenül felfed. Készerűen állapítja meg, mennyire fájt Lisztnek többek között, hogy a Magyar Királyi Operaház az annak felavatására komponált *Magyar Királydala* mellőzésével nyitotta meg kapuit 1884-ben, és rangos egyházi méltóságok barátsága ellenére sem énekelték többé a magyar templomokban egyházzenejét. Nem járt el többé sem a műveit mellőző Budai Ének- és Zeneakadémia, sem a Zenekedvelők Egylete hangversenyeire, ugyanebből az okból. Egyedül a Zeneakadémia és a Nemzeti Zenede, illetve a fenti egyletektől független intézmények tűzték műsorukra kompozícióit.⁶ Magyarországon hűséges barátai meghívásaitól és látogatásaitól eltekintve egyre magányosabb lett, amihez hozzájárultak egyéb okok is, mint például sok régi barátjának elvesztése, erősödő szembetegsége és az idősödő korral járó egyéb fizikai nehézségek, betegségek is. Liszt a *Magyar Történelmi Arcképekkel* egyidőben, 1885 tavaszán fejezte be budapesti zeneakadémiai otthonában a *19. magyar rapszódiát* is, Stradal jelenlétében. Ennek lassú szakaszához a tanítvány Liszt lelkiállapotának érzékeltetéseként Dante sorait idézi: „Nincs semmi szomorítóbb, mint emlékezni régi szép időre nyomorban”⁷. Ez azonban nem változtatta meg Liszt saját érzéseit hazájával szemben, még ha keserűség is vegyült hozzájuk. Talán nem véletlen, hogy a *Magyar Történelmi Arcképek* Vörösmarty-tételében a *Szózat* következő szövegsorának zenéjét dolgozta fel: „A nagy világon ekívül nincsen számodra hely.”

A portrészorozatban szereplő személyek közül Liszt egyedül Petőfi Sándort nem ismer-te személyesen. De közös barátjuktól, Teleki Sándor gróftól biztosan értesült arról, hogy a katonasorban lévő Petőfi még a börtönbüntetés terhe mellett is vállalta, hogy meghallgassa soproni koncertjét 1840-ben. Később, budapesti tartózkodása idején Liszt Jókai Mór közvetítésével is közelebb került a szabadsághős költő életrajzához és művészi nagyságához, mivel a felélénkülő Petőfi-kultusz fő képviselői közül többen közeli baráti körébe tartoztak. Liszt több Petőfi-költeményt ismert meg fordításban, és őszinte tisztelete jeléül az ő egyik, az 1848-as forradalom alatt költött versét zenésítette meg magyarul 1881-ben.⁸ Még első hazalátogatása előtt, 1838 tavaszán Bécsben megismerkedett gróf Széchenyi Istvánnal. Szintén nagyon korán, 1840-ben került személyes ismeretségbe a reformkor jelentős főrendi ellenzéki politikusaival: gróf Teleki Lászlóval és báró Eötvös Józseffel is. Széchenyi már első találkozásaik során kitüntetett figyelemmel és elismeréssel adózott Liszt egyéniségének és művészetének. Széchenyi naplója szerint Liszt 1839–40-ben pozsonyi és bécsi, 1846-ban bécsi és pesti tartózkodásai alatt szinte naponként találkozott Széchenyivel,⁹ akinek politiká-

4 Franz Liszt: *Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie. Nouvelle Edition*. Leipzig: Breitkopf & Haertel, 1881. Uő: *Die Zigeuner und ihre Musik in Ungarn*. Übers. Lina Ramann. Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1883.

5 Legány Dezső: *Liszt Ferenc Magyarországon, 1874–1886*. Budapest: Zeneműkiadó, 1986, 220, 248. Uott, 233.

7 Stradal: *Erinnerungen*, 54.

8 *A magyarok Istene /Ungarns Gott*, szóló zongora változat: LW A309/1, S 534.

9 Watzatka Ágnes: „Széchenyi István és Liszt Ferenc”, *Liszt magyar szemmel* 29. (2017. október), 2–6., ide: 3–6.

ját Magyarország számára követendőnek tartotta, gondolatait, szellemiségét egész életén át megőrizte emlékezetében. Liszt elsőként Széchenyi áldozatos országépítő tevékenységében tapasztalta megvalósulni azt a törekvést, amelyet saját maga számára is meghatározónak tartott, hogy hazaszeretetét kifejezze. Ezt a célt már akkor szavakba öntötte, amikor a magyar nemességet jelképező diszkardot 1840. január 4-én átvette a magyar küldöttségtől:

Kedves Honfitársaim! (Mert itt lehetetlen Önökben csak közönséget látnom.) Ezt a kardot, amit egy bátorságáról és lovagiasságáról annyira egyetemesen csodált nemzet képviselői adtak át nekem, mint szívemnek legértékesebbjét és legkedvesebbjét fogom őrizni egész életemben. ...E kard, amelyet olyan hősiezen forgattak egykor szeretett hazánk oltalmában, most gyenge, békességes kezekbe került. Jelképnek fogjam fel? Azt akarja-e jelenteni, Uraim, hogy a csatamezők minden dicsőségével felruházott Magyarország ebben az órában a művészet, az irodalom, a tudomány, a béke barátaitól vár új hírnevet? Azt jelenti-e, hogy a szellem és fáradságos munka emberének is nemes feladatot és nagy küldetést kell Önök között beteljesíteni?... Igen, Uraim, folytassuk minden törvényes és békességes eszközzel azt a művet, ami-felé mindannyiunknak törekedni kell, kinek-kinek saját ereje és tehetsége szerint.¹⁰

Azt, hogy mit jelentett számára az első pillanattól kezdve a Magyar Nemzeti Színházban kapott kard, maga Liszt fogalmazta meg 1840. október 26-án a *Revue des Deux Mondes* szerkesztőjének az őt ért gúnyoros megjegyzésre írt válaszában:

A New York-i és a palermói műkedvelők által Elssler és Pixis kisasszonyok lábaihoz dobott virágkoszorúk egy *közönség* lelkesedésének fényes megnyilatkozásai; a nekem Pesten adott kard egy *nemzet* által odaitélt jutalom a nemzetnek megfelelő formában. Magyarországon, Uram, az antik és lovagias erkölcsök országában a kardnak hazafias jelentősége van: kiváltképpen jele a férfiaságnak: minden fegyverviselésre jogosult ember fegyvere. Midőn hatan hazám legkitűnőbb férfiai közül azt nekem átnyújtották, honfitársaim egyhangú tetszésnyilvánításai mellett, miközben ugyanakkor Pest vármegye nemesi levelet kért számomra Ófelségétől, ez tizenöt évi távollét után magyar voltom újbóli elismerését jelentette, jutalma volt szerény szolgálataimnak, melyeket a hazámban a művészetnek tettem, de különösképpen – és ezt én úgy éreztem – dicsőségteljesen visszakapcsolni engem hozzá, komoly kötelezéseket róván reám, életreszóló kötelezettségeket mint emberre és művészre.¹¹

10 A közönségnek Augusz Antal olvasta fel Liszt beszédét magyarul, és a *Honművész* 1840. I. 9-i számában (19–20. oldal) megjelent a francia nyelvű beszéd, valamint utána egy (néhol téves) magyar fordítás. A forrásmegjelölést és egy modern nyelvezetű fordítást ld. Mona Ilona: „Liszt Ferenc és a reformkor 1839–40”. In: *Liszt Ferenc utazásai a reformkori Magyarországon*. Dömötör Zsuzsa–Kovács Mária–Mona Ilona–Sziklavári Károly. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 2015, 75.

11 Uott, 31.

Liszt számára a díszkard mellett Vörösmarty Mihály 1840 végén hozzá írt ódája¹² maradt meg szimbólumként egész életére magyarságának legmagasabb és legnemesebb elismeréseként. Vörösmarty lelkesedett Liszt 1840-es pesti koncertjeiért; január 11-én, a koncert után rendezett bálon találkoztak először személyesen.¹³ A *Liszt Ferenchez* című verse az Athenaeum nyomdában jelent meg 1841. január 3-án. Liszt Teleki Sándor barátja közvetítésével szerzett tudomást a versről, amelyet 1843-ban köszönt meg levelében Vörösmartynak.¹⁴ A verset Liszt először 1846. május 6-án hallotta, amikor a koncertje után Teleki László gróf köszöntését követően Egressy Gábor elszavalta a Pesti Körben a tiszteletére tartott banketten. Három napra rá, május 9-én Liszt felkereste Vörösmartyt otthonában, hogy személyesen is megköszönje az ódát. A vers németül először 1854-ben jelent meg Kertbeny Károly író és műfordító kiadásában, de ezzel az ódával tisztelték meg Lisztet még 1870. szeptember 21-én is, amikor Nádasdon Kovács Zsigmond pécsi püspök vendége volt. Liszt leírta a jelenetet Carolyne Sayn-Wittgensteinnek, és hozzáfűzte a vershez: „amelyre úgy gondolom, valamennyire válaszoltam a *Hungaria*, a *Funérailles* és más opusculus-művekkel”¹⁵. Vörösmarty ódájának nyolcadik versszakát vésték 1873-ban az arany és ezüst emlékérmék hátlapjára, amelyeket Liszt ötvenéves művészi jubileumára készítettek. A zeneszerzőt élete vége felé Sopronban, az 1881. április 6-án tartott hangversenyen szintén ezzel verssel köszöntötték a műsor kezdetén. Liszt és Vörösmarty az 1840-es években még levelezésben maradtak egy ideig, a *Szózat* Egressy Béni által készített megzenésítését pedig Liszt a *Szózat és Himnusz* című művében is feldolgozta 1873-ban.

Liszt már 1840-ben nagy valószínűséggel hamar barátságot kötött Teleki László gróffal és Eötvös József báróval is, akik hozzá hasonlóan európai műveltségű és látókörű hazafiak voltak. Eötvös József 1839-ben már a Magyar Tudományos Akadémia tagja volt, majd 1870-ben elnöke is lett. Liszttel kötetlen baráti hangon társaloghattak mindketten, mivel 1846-ban Liszt egyik levelében becenevükön emlegette őket: Teleki Lacinak és Eötvös Pepinek hívta őket, mikor erdélyi körútján a pesti előkészítő gyűlés általános eredményei iránt érdeklődött. Ebben az időszakban komponálta 2. *Magyar Rapszódia*ját is, amelyet Teleki Lászlónak aján-

12 Vörösmarty Mihály: *Liszt Ferenchez*

13 Dömötör Zsuzsa–Kovács Mária–Mona Ilona–Sziklavári Károly: *Liszt Ferenc utazásai a reformkori Magyarországon*, 136.

14 Liszt levele Vörösmarty Mihályhoz, Krzyzanowitz, 1843. március 17. In: *Franz Liszt. Briefe aus Ungarischen Sammlungen, 1835–1886*. Gesammelt und erläutert von Margit Prahács. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1966, 52.

„Ich erfahre durch den Grafen Alexander von Teleky, dass Ew. hochwohlgeboren mir die Ehre erwiesen haben, Verse an mich zu richten, so wie Sie zu dichten pflegen –, schön und prächtig. Ich kann Ihnen nicht genug ausdrücken wie sehr ich geschmeichelt (bin?), und gestatten alltäglichen Wortgespräche zu sorgen wie tief ich bewegt bin, in ihrem Gedächtnis noch so frisch zu leben. In Nächsten Frühjahre bin ich in Pesth zurück. Als vor drei Jahren diese Stadt verließ, nahm ich die schöne Hoffnung mit, mich der tiefen und glorreichen Sympathien die sich an mich geknüpft hatten, nicht unwerth zu zeigen. Sie werden meinen Glauben richten, erhalten Sie mir aber, ich bitte, viel Nachsicht und etwas Freundschaft und verlassen Sie dagegen auf die herzliche Ergebenheit und Dankbarkeit Ihres F. Liszt.”

15 Uott, 299. Liszt levele: Szekszárd, 1870. szeptember 28. In: *Franz Liszt's Briefe*. Bd. VI. Hrsg. La Mara. Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1902, 266. „... (la belle poésie que Vörösmarty m'a adressée en 1840), à laquelle je crois avoir un peu répondu par la *Hungaria*, les *Funérailles* et d'autres opuscules.”

lott.¹⁶ A zeneileg rendkívül művelt Eötvös József, Liszt művészetének nagy tisztelője 1845. június 8-án a Pest-Budai Zeneegylet igazgatóságának elnöke lett, és folyamatosan figyelte a Zeneegylet működését. Nem véletlen, hogy Liszt 1846. május 6-i jótékonyági koncertje után az ő kezeire bízta felajánlott újabb adományát a Nemzeti Konzervatórium javára azzal, hogy az általa 1840-ben és ez alkalommal felajánlott összegek kamatait a fennálló énekes iskolára fordítsa. Az adománylevelet hazafias gesztusként magyar nyelvre lefordíttatva nyújtotta át.¹⁷ Eötvös politikai irányvonala, törekvései, vallás- és közoktatási miniszterként elért eredményei egybeesnek Liszt szellemiségével, aki a miniszter halála után is gyakori vendég maradt az özvegye által ápolta baráti kör összejövetelein. Eötvös Deák Ferencsel és Széchenyi Istvánnal a mérsékelt, békésebb irányvonalat képviselte, amely Liszt politikai nézetének is jobban megfelelt, még akkor is, ha 1848-ban a legnagyobb tisztelettel és lelkesedéssel írt a függetlenségért harcoló honfitársairól.¹⁸ De a vérontás és az elkerülhetetlen emberáldozat taszította. Deák Ferencnek is része volt abban, hogy a kiegyezés után, az ország szellemi életének újraélesztése érdekében Lisztet komoly feladattal Magyarországhoz kössék. 1873. február 8-án az Országgyűlésen a fiatal Apponyi Albert felszólalt egy létrehozandó magyar Zeneakadémia érdekében, és Deák azonnal szavazást kért az intézmény megalapításának ügyében, Liszt nevével összehangolva. Az indítványt Deák befolyására a képviselők nagy többséggel elfogadták, ezzel eldőlt a Zeneakadémia megalapításának kérdése.¹⁹ Mosonyi Mihály, legkedvesebb magyar zeneszerző barátjának portréját Liszt a *Magyar Történelmi Arcképek* sorozatának végére illesztette, az 1870-ben, két nappal Mosonyi tragikus halála után komponált gyászzenéje átdolgozásával. Lisztet egy őszinte, mély személyes és szakmai barátságon kívül Mosonyi kompozícióinak magasra értékelt színvonala készítette arra, hogy ő is bekerüljön a magyar közéleti nagyságok panteonjába.

Miért eleveníthette fel ezeket a régi barátokat Liszt 1885-ben, betegen, sokszor elhagyottan, csalódottan? Talán, mert az arcképcsarnokban köztük van a nemzete egykori szerete-

16 Liszt levele Augustus Antalnak, Temesvár, 1846. nov. 10 (után), 18? In: *Liszt Ferenc válogatott levelei (1824–1861)*. Közr. Eckhardt Mária. Budapest: Zeneműkiadó, 1989, 108.

„Si vous avez occasion de rencontrer *Laczi Teleki* et *Peppi Eötvös* [sic], rappelez moi très affectueusement à leur souvenir.”

17 Liszt levele báró Eötvös Józsefhez, Pest, 1846. május 13. (magyar nyelven). In: Prahács: *Franz Liszt. Briefe aus Ungarischen Sammlungen*, 59.

„Méltóságos Báró Ur!

Athatva egy Pesten felállítandó Nemzeti Conservatoriumnak hasznosságát, sőt meggyőződve annak mindenkifelelti szükségéről is, e részbeni jó szándékomat jelenlegi rövid itt létem alatt is legalább bebizonyítani kívántam. Ennek következtében (fenntartván magamnak a jogot miszerint más alkalommal e célra többet és sikeresebbet tehessek) felkérem Önt, – mint a hangászegylet választottságának elnökét, hogy az ide mellékelt 1057 ½ váltó forintokat átvenni, s azokat amozz 1377 pengő forintokhoz, amelyeket hat évek előtt szinte e célra szentelhetni szerencsés valék, hozzáfoglalni, és biztos helyre (kamatra) kiadni ne terheltelessék; mely 4500 V. forintnyi összegnek egész és minden kamatai addig, amíg a Nemzeti Conservatorium felállítatnék, a most már fenn álló énekiskolára fordíttassanak.

Melly ebbéli óhajátom nyilvános kijelentése után Méltóságodnak szíves jóvoltába ajánlott minden tisztelettel maradtok alázasat szolgája: Liszt Ferencz. Pest, May, 13 /846.”

18 Liszt levele Carolyne Sayn-Wittgensteinnek, Weimar, 1848. március 24: „Honfitársaim most oly háttározott, annyira jellegzetesen magyar és oly egységes lépést tettek, hogy lehetetlen tőlük megtagadni a jogos együttérzésből fakadó hódolatot.” „Mes compatriotes viennent de faire une démarche si décisive, si honoroise et si unanime qu’il est impossible de leur refuser un tribut de légitime sympathie.” In: *Franz Liszts Briefe*. Bd. IV. Hrsg. La Mara. Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1900, 29.

19 Alan Walker: *Liszt Ferenc 3. Az utolsó évek. 1861–1886*. Ford. Fejérvári Boldizsár. Budapest: Editio Musica, 2003, 283–284.

tét és ünneplését élvező régi énje is, a közös célkitűzések, lelkes együttműködések emlékei. Ők voltak azok, akik az általa tisztelt és idealizált nemes magyar jellemet megtestesítették, akik teljes mértékben elfogadták honfitársuknak, büszkén és reménnyel tekintettek rá. Nem véletlen, hogy Liszt még 1874-ben is Széchenyi István jelmondatát idézte Mihalovich Ödönnek szóló levelében, a Zeneakadémia elnöki posztjával járó feladatokkal kapcsolatban: „Tiszta lélek, tiszta szándék, akár siker, akár nem.”²⁰

Már szó esett arról, hogy Liszt Mosonyi Mihályon kívül az arcképcsarnok személyeit a reformkorban ismerte meg, így nem meglepő, hogy zenei portréjukban valamilyen formában visszatérnek akkor kialakult magyar kompozíciós eszköztárának elemei. Gárdonyi Zoltán szerint „A tematikát általában az indulószerűség jellemzi, legyen az elkeseredetten harcias, gyászos, vagy győzelmi alaphangulatú”.²¹ Sőt, úgy érzi, hogy az induló egyenesen Lisztnak a magyarságról kialakított képét fejezi ki:

Liszt a magyarság alapvető lelki tulajdonságai gyanánt a harciasságot és a hősiességet tekintette. Mivel pedig ezek a jellemvonások a zenében az indulónak a hangulati velejárói: érthető, hogy Lisztnak magyar tárgyú műveiben sűrűn találunk indulószerű tematikát.²²

Tudjuk, hogy Liszt 1840-es, 1846-os hazai koncertjeinek utolsó száma rendszerint a *Rákóczi-induló* volt, amelyben a közvélemény egyúttal a művész magyarságának önvallomását is látta. Az induló természetszerűleg tartalmazza a kuruc korszak ismétlődő, pontozott ritmusú, felfelé törő kvarttmotívumát, a toborzók fontos szignálját. A kürtjelszerű motívum meghatározó jellegét a *Magyar Történelmi Arcképek* sorozatban Gárdonyi Zoltán is kiemeli, amely a Mosonyi tételt kivéve mindegyik darabban kiemelt helyet kap.

Eredete szerint talán a Rákóczi nóta kezdetén levő ismétlődő kvarttlépésekre vezethető vissza. Az Arcképek közös kürtjel-motívuma azonban egészen más jellegű: ritmusa nem pontozott, hanem szinkópált, a melódialépés iránya pedig nem emelkedő, hanem leszálló. Talán nem lehetetlen, hogy ez a minden Arcképben közös kürtjel ugyanúgy a zeneileg ábrázolt személyek közös jellemvonásának: a magyarságunknak a szimbóluma – írja Gárdonyi.²³

Valószínűleg nem túlzott feltételezés, hogy a *Magyar Történelmi Arcképek* sorozat elemzői által megállapított visszatérő kürtjel-motívumot, a lefelé irányuló kvintlépéseit az eredeti kuruc kürtjel-motívum fordításának, negatív irányú és üzenetű szimbólumaként értelmezhetjük. Ábrányi Kornél a magyar zene sajátosságai között a magyar műformák között így ír az indulóról:

20 Liszt levele Mihalovich Ödönnek, Villa d’Este, 1874. december 8. „...et ne veux plus me repeater que sur un seul point: mon religieux dévouement à notre pays et à notre art. Les server quelque peu, selon la modique mesure de mon talent, soit en travaillant *isolé* à mes manuscrits, soit en coopérant avec mes amis aux choses du domaine public, voilà mon simple et exclusive désir... „Tiszta lélek, tiszta szándék, akár siker, akár nem”. (Reine Seele, reine Absicht, ob erfolgreich oder nicht”. Stephan Széchenyi’s Wahlspruch.) In: La Mara: *Band II.*, 215.

21 Gárdonyi: „Liszt kiadatlan magyar zongorakompozíciói”, 137.

22 Gárdonyi Zoltán: *Liszt Ferenc magyar stílusa*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1936, 30.

23 Uott. 51.

E műforma a legmagasabb kifejlődésre alkalmas, mert rendelkezésére áll a magyar ritmus mindenféle válfaja és időmértéke úgy, hogy a ragyogó hadi ritmusból átcsaphat a gyászindulók komor és ünnepélyes ritmusába is.²⁴

A *Magyar Történelmi Arcképek* sorozatban gyászindulók szerepelnek a Teleki és a Mosonyi tételekben.

A másik reformkori zenei emlék Liszt számára a csárdás volt. Nemcsak az ő számára, a külföldi zenekultúra is ebben a formában ismerte leginkább a magyar nemzeti jelleget, ahogyan ezt Ábrányi is írja. Ő ekként határozza meg a csárdás műfaját 1893-ban:

...a 30-as években bővebben termett »Friss-magyar nótákból« keletkezett, melyekben azonban korántsem szerepelt olyannyira, mint manapság a szilaj, rohamos és csaknem szédületes gyorsaságú ritmus és tempo. Leginkább kezdett terjedni az 50-es évek elején, hol a nemzeti elnyomatás napjaiban a magyar kedély gyakran a vadságig fokozott elkeseredésben nyilatkozott dalban és zenében. Annyira ment e kedélytombolás, hogy – amint ma már általánosan bevett szokás – még a leglassúbb menetű s legbúsongóbb magyar népdalokból is csárdás gyorsaságú magyar zenét faragtak.²⁵

A korabeli sajtóban megjelent visszaemlékezésekből tudjuk, hogy Pesten 1846. május 8-án Schodelné Klein Rozália, a Nemzeti Színház primadonnája magyaros öltözetben ünnepi ebédet adott Liszt tiszteletére.²⁶ Ezután a jelenlévők egy csoportja szállására kíserte a művészt, ahol játékára táncoltak, többek között csárdást. Az egy nappal később adott jótékonyági koncerten Liszt a *Rákóczi-induló* mellett csárdásokat játszott. Ugyanebben az évben Kolozsváron november 25-én gróf Mikes Jánosnál, a konzervatórium elnökénél töltött ebéd során Liszt felíratatta magának a cigányzenekar dallamait. Ebéd után tánc következett, amely során Liszt még a csárdást is táncolta. Mivel a sodró lendületű tánc Liszt számára elsősorban a sajátosan magyar virtus és magával ragadó erő kifejezését szolgálta, érthető, hogy a Vörösmarty-ódára válaszként komponált *Hungária* című szimfonikus költeményének utolsó, győzelmi szakaszába beillesztette az eredetileg a 8. *Magyar Rapszodiá*ban feldolgozott, 1846 őszén lejegyzett táncdallamot, a magyarság töretlen erejének szimbólumaként (ld. a Stretta részben: *Presto giocoso assai*, 2/4 előírással).

24 id. Ábrányi Kornél: *A magyar zene sajátosságai. Magán- és oktatási czélra*. Budapest: Rózsavölgyi és társa, 1893, 95.

25 Uott. 98.

26 Dömötör Zsuzsa–Kovács Mária–Mona Ilona–Sziklavári Károly: *Liszt Ferenc utazásai a reformkori Magyarországon*, 135.

Liszt utolsó csárdásában, a *Magyar Történelmi Arcképekkel* egyidőben szerzett *19. Magyar Rapszódia* gyors szakaszában ugyanezt a szédületes, Ábrányi által is jellemzett táncot komponálta meg Frank Ignác *Luiza csárdását* feldolgozva.²⁷

Vivace ♩ = 116

un poco marcato

1. kottapélda: Liszt Ferenc: *19. Magyar Rapszódia*, a „Friss” szakasz kezdete, 130. ütem

Liszt alkotói műhelyében 1881-ben azonban megszületett egy teljesen más karakterű csárdás is. Az első ilyen darab a *Csárdás macabre*, amelyet Liszt Saint-Saëns-nak szánt válaszul az ő *Haláltáncára*. Liszt a címadással kapcsolatban írja, hogy a magyar karakter hangsúlyozása végett nevezte csárdásnak a kompozíciót.²⁸ Ebben a műben a csárdás műfaja már haláltáncot képvisel. Ezt a sort Liszt életművében a *Két Csárdás* követi 1884-ben, és ilyen csárdások köszönnek vissza egy évvel később a *Magyar Történelmi Arcképek* darabjaiban is. Az egyik közös vonás e darabok között a nagyon lecsupaszított, pár hangos makám-motívumok sokszoros ismétléseivel, szekvenciás csúsztatásaival való építkezés, amely a halál kérelhetetlenségét, keménységét fejezi ki. A *Csárdás macabre* és a Széchenyi-tétel főtémájának egymásmellettsége jól érzékelteti ezt a közös zenei kifejezést.

p marcato

2. kottapélda: Liszt Ferenc: *Csárdás macabre*, 49. ütem

27 Tari Lujza: „Koltói csárdás” – *Liszt Ferenc magyar rapszódiai és a népzene*, 116.

„Az újra még idős fejjel is fogékony Liszt utolsó rapszódijában egy akkoriban új, divatos műcsárdás dallamot használt fel, de milyen messzire van már ez fiatalkorának rapszódiaitól! Az utolsó, XIX. rapszódijában Frank Ignác Luiza csárdását (szöveges formában Szép a lány, jó a lány...) használta fel.” <http://real.mtak.hu>. [2023. szeptember 18.]

28 *The Letters of Franz Liszt to Olga von Meyendorff 1871–1886*. Trans. and ed. William Tyler. Washington: Dumbarton Oaks, 1979, 396.

„For good measure I have also written a *Csárdás macabre*, which I shall dedicate to Saint-Saëns. His *Danse Macabre* is worth more and is better, but I want to offer him my *Csárdás* because of its Hungarian character.”

3. kottapélda: Liszt Ferenc: *Magyar Történelmi Arcképek*, Széchenyi tétel, 41. ütem

Liszt a Deák tételben is hasonló hangulatú csárdás zenét idéz fel: A *Csárdás obstiné*ban a mániákus, örjögésig való ismétlést Hamburger Klára joggal értelmezi a halálba táncoltatás szuggesztíójaként.²⁹ Ez a fajta makacsul ismétlődő motívumépítkezés a *Magyar Történelmi Arcképek*ben az osztinátóra épülő „Teleki”-, valamint a „Deák”- tételek egyes szakaszaiban figyelhető meg.

4. kottapélda: Liszt Ferenc: *Csárdás obstiné*, 17. ütem

5. kottapélda: Liszt Ferenc: *Magyar Történelmi Arcképek*, Teleki tétel, 21. ütem

²⁹ Hamburger Klára: *Liszt Ferenc zenéje*. Budapest: Balassi Kiadó, 2010, 413.

The image shows a piano score for Liszt's 'Magyar Történelmi Arcképek, Deák tétel, 81. ütem'. The score is in G major and 2/4 time. It consists of two systems of piano accompaniment. The first system has four measures with dynamics 'Ped.', '* Ped.', and 'simile'. The second system has four measures with a 'marc.' marking in the third measure. The notation includes chords, arpeggios, and melodic lines in both hands.

6. kottapélda: Liszt Ferenc: *Magyar Történelmi Arcképek*, Deák tétel, 81. ütem

Liszt életművének gazdagságát, sokszínűségét jól példázzák a fenti zenei idézetek. Kompozíciós stílusának alapvonása, a témátranszformáció gyakorlata által akár egy adott műformán belül is egészen új, ellentétes karakterű műveket tudott létrehozni, hasonlóan a keringők és a kései Mefisztó-keringők kettősségéhez. Ugyanakkor ez nem jelentette kompozíciói sorában a táncok eredeti formájának, hangulatának végleges elhagyását, amint ezt a *19. Magyar Rapszódia* is bizonyítja.